

РАЗВОДЪТ ПРЕЗ XIX ВЕК СПОРЕД ДОКУМЕНТИ ОТ СТАРИЯ ТЪРНОВСКИ ЦЪРКОВЕН КОДЕКС И НОВИЯ КОДЕКС НА ТЪРНОВСКАТА МИТРОПОЛИЯ

Павлина Владева

*Всички щастливи семейства си приличат,
всяко нещастно семейство е нещастно по своему.*

Л. Н. Толстой

Всяко семейство жадува за семейно щастие, но малцина са онези семейства, които успяват да го постигнат. За патриархалното българско семейство през XIX век черпим сведения от художествената литература преди всичко от романите и разказите, от мемоарната литература, от фолклора, от публицистиката и спомените на хора от Възраждането.

Настоящото съобщение е един опит на базата на документи за развод в Стария Търновски църковен кодекс и в Новия кодекс на Търновската митрополия да проследим и анализираме разводите през периода 1846–1878 г. По темата за развода публикации имат Стефан Бобчев, Иван Снегаров, Димитър Маринов, Михаил Андреев и други. Разводът през XIX век не е бил обект на самостоятелно етноложко изследване в последно време. Не претендираме за всеобхватност и изчерпателност. Нашата цел е на основата на църковни документи да открием причините, които са пораждали разводите, и отражението им в патриархалното българско общество. От гледна точка на нашето съвремие темата е непозната и интригуваща. Тя дава неизвестна изворова информация за брачния живот през възрожденската епоха.

Каноническото право на православната църква възприема римското определение на брака на юриста Модестин: “Бракът е съюз на мъж и жена, сдружение за през цял живот, общение на божествени и човешки права.” (Бобчев 1927: 313) По същия начин това определение се възприема в Номоканона на Фотий, в Закон Градски и в Василиките. Номоканонът (Кърмчията) е бил оня сборник със закони, който е използвало православното каноническо право при брака и развода по време на османското владичество. Народният обичаен “кодекс” също налага своите наредби, които понякога са били в противоречие с църковните канони. Църквата например е отричала разводите по взаимно съгласие.

Определението на брака на Модестин съдържа четири основни елемента. Първият е физическият елемент на брака. Това е естественото влечение на двата пола към съюз за продължение и запазване на човешкия род. Вторият елемент е нравственият. Бракът е съюз за цял живот само на един мъж и една

жена. Третият елемент е религиозният, задължаващ и двамата съпрузи към съпругеска вяност. Четвъртият елемент е юридическият, свързан е с правата на брачните партньори и задълженията им като родители.

На 1 януари 1847 г. търновският митрополит Атанасий съставя нов голям кодекс в допълнение на стария. Той е озаглавен: (СВЕЩЕН КОДЕКС НА СВЕТЕЙШАТА ТЪРНОВСКА МИТРОПОЛИЯ ЗА ЦЪРКОВНИТЕ ДЕЛА). Кодексът се състои от две дела, съответни на двете епохи в живота на търновската митрополия през XIX век: фанариотска от 1847–1867 г. и екзархийска от 1872–1882 г. В първия дял почти всички документи са бракоразводни. Едната част е чисто гръцка, а другата е смесена гръцко-българска. Вторият дял е чисто български. В него има и много завещания. Новият кодекс на Търновската митрополия съдържа църковноправни и гражданскоправни документи. Той ни представя картината на действащото в България брачно право на Цариградската патриаршия, от която го е възприела Българската екзархия.

Богата е лексикалната палитра, визираща бракоразводните актове и църковносъдебните лица в Новия кодекс на Търновската митрополия: распрягателно писмо, разделително, разводителна книга, разводително писмо, разделено писмо, свидетелствено писмо, запис. Разводът се нарича распряжение, свидетелят – мартур (гр.) и шахат (тур.), поръчителят – кефил (гр.), кифил, поручник, архиерейският наместник – епитроп кириаршески, спорешите страни – тарафи.

В Новия кодекс на Търновската митрополия се посочват причините за бракоразвод и бракоунищожение.

1. Дълго отсъствие на мъжа или жената (с неизвестно или известно местожителство)
2. Неизлечима болест (физическа недъгавост, венерическа болест, лудост и епилепсия)
3. Прелюбодеяние
4. Непрестанни раздори между съпрузите
5. Безчовечно отнасяне, злоупотреба с честта на съпругата и опит за убийство
6. Пиянство и прахосничество
7. Полова неспособност
8. Недоказано обвинение в прелюбодеяние
9. Материална невъзможност на мъжа да прехранва семейството си.

В “Българското обичайно право” Михаил Андреев изяснява народните разбирания за разтрогване на брака. Народът е гледал с лошо око на разводите. Те, особено в селата, били рядко явление и според обичайното право се допускали само при уважителни причини. Причина за развод е била душевната болест или епилепсията на единия от съпрузите. Когато мъжът е бил хермафродит, жената е имала право да иска развод. “Когато на мъжа, или на жената и меришат устата”, могло да се иска разтрогване на брака. Прелюбодеянието

на жената, както и жестоките побои, които мъжът нанасял на жената без основание, тежкото пиянство на мъжа или извършени от него тежки престъпления, многогодишно (деветгодишно) безвестно отсъствие на мъжа се считали от обичайното право като повод за развод. Заслужава да се отбележи обаче, че според събраните от Д. Маринов сведения за обичаите от Северозападна България жестоките побои, нанасяни от мъжа на жената, не се считали като повод за развод. “За прелюбодейката – дърво, тя ще се оправи”. Тамошните обичаи признавали само три повода за разтрогване на брака: 1) “когато на мъжа или жената меришат устата, а виновният е скрил този недостатък преди сватбата”, 2) лошата болест (епилепсия), 3) когато “мъжът не е мъж” (“... аз жена и той жена. Защо ми е такъв мъж”).

Понеже по обичайното право бракът е бил църковен, разтрогването му трябвало да се извърши от духовния съд, който по начало е прилагал каноническото право. Но както се вижда от сведенията, които дават Бобчев и Маринов, до духовния съд страните са отивали, когато е била налице една от установените от обичайното право причини за развод. По този начин бракоразводните основания са били подложени на двукратно “отсяване” – първо по обичайното право, а след това по каноническото (Андреев 1979: 206).

По време на османското владичество православната църква се бори против асимилаторските домогвания на поробителите. При политическата и морална дискриминация и слабата грамотност на народните маси религиозният ритуал подчертава важността на брака и допринася за устойчивостта на патриархалното семейство. Издевателствата на османлиите сплотяват партньорите в брачния съюз. Строгите нрави и високите човешки добродетели съдействат семейството да бъде крепост на българщината. Разводите са били рядко явление.

Иван Снегаров пише, че според Новия кодекс на Търновската митрополия бракоразводните дела се разглеждали от митрополита. Пред него се явявали двамата съпрузи. Изключение се правело само когато единият от тях се намирал в чужбина. При бракоразводен иск поради дълговременно отсъствие на мъжа, съдът взимал предвид и опасността от съблазни, на които била изложена изоставената млада жена. При бракоразводни искове поради раздори, пиянство и други подобни причини, съдът най-напред е настоявал да се постигне помирение между съпрузите. За тая цел той им позволява временна (3 и повече месеци) раздяла като срок за самоизправа на виновия. Дори при иск поради епилепсия, съдът е прибегвал към това средство, за да се видело дали болният може да се лекува.

Съдът се стремял да установи истината чрез много достоверни свидетели (допускани били и роднини на съпрузите). Съдебното дирене (разпит на свидетелите) е извършвал често само митрополитът, а понякога, по негова поръка, – архиерейският наместник или митрополитският секретар на самото място, гдето са живеели тъжителите. При обвинение в полова неспособност се прибег-

вало до свидетели, но понякога и до акушерски преглед на жената. При митрополита Атанасий (навярно и при неговите предшественици) свидетелите обикновено давали устно показанията си, при второто архиерейство на митрополита Неофит Византиец (1849–1857) често се издавали бракоразводни решения на основа на общо писмено уверение на свидетели местни люде (енорийски свещеник, общински мухтари и първенци или представители на еснафа), които са извършвали и един вид предварително съдебно следствие и установявали, кой бил виновният. Този документ, съставян понякога във вид на молба до митрополита, бил подписван от свидетелите и заверяван от общинския (мухтарски) печат с турски надпис. Някои свидетели са скрепявали подписа си с лични печати (български, рядко турски). В случаите, когато се искал развод поради дълговременно отсъствие на мъжа, подобно общо свидетелство е имало стойност на поръчителство (в смисъл, че свидетелите вземат отговорност за развода, ако неочаквано се върне мъжът и изяви иск). Във връзка с това е бил обичаят да се съставят бракоразводни спогодби не в митрополията, а пред селските или махаленските първенци. Такива документи, подписани от спогодените лица и заверени от местни свидетели, представял пред митрополията енорийският свещеник или архиерейският наместник. Бракоразводното спогождане в документите често се изразява в смисъл, че мъжът и жената си дават оставката един от друг и взаимно се издължават. При тая практика възможно е било бракоразводният процес да се извърши по-скоро, и това може би е благоприятствувало за увеличение на бракоразводните искове, каквото се забелязва в кодекса. При все това не се давал бърже развод, особено поради съпружески раздори. Тъжителите много пъти се явявали на съд и с години живеели разделени. Някои дори искали намесата на гражданската (турската) власт, която обаче препращала тяхната тъжба в митрополията. Навярно в такива случаи се подписвал и представител на турската власт (заптие) като свидетел в ключваните бракоразводни спогодби. Махаленското или селското свидетелство било отбелязвано в бракоразводното писмо като главно основание, за да се даде развод. При митр. Григория (1858–1867) били дадени много бракоразводни решения и въз основа на лична заява на мъжа и жената в митрополията, че доброволно се разделят. В такива случаи духовната власт изисквала от развеждащите се писмено уверение, че взаимно са изравнили сметките. В съгласие с това мъжът бил длъжен да върне на жената нейните предбрачни дарове и всичките ѝ вещи (прикя, зестра). Имало развод, при който мъжът е давал на жената и парично обезщетение...

Съдебното решение за развод се съобщавало, както сега, с оформен писмен документ (бракоразводно писмо), от който по един екземпляр се давал на мъжа и жената, ако двамата се явявали в съда, или само на тъжителя, ако обвиняемият е отсъствувал (Снегаров 1936: 4–6).

От Новия кодекс на Търновската митрополия черпим сведения как се е процедирало с отглеждането и възпитанието на децата след разтрогването на

брака. Малките деца са оставали при майка си, като бащата е бил длъжен да се грижи за тяхната прехрана. Било е позволено при взаимна спогодба бащата да вземе момчето, а майката – момичето. Мъжът е можел да встъпи в друг брак, при условие, че се грижи за прехраната на предишната си жена, ако тя се е разболяла по време на брачния си живот с него. Имало е случаи при взаимно договаряне при нов брак на съпруга неговата бивша “недъгава” съпруга да живее в неговия дом и да бъде гледана като сестра.

Не разполагаме с информация, която да посочва наказанията, получавани от виновната страна при развода. Когато причини за развода са били взаимни раздори и неразбирателство и доброволна спогодба, двете страни са получавали право да встъпят в друг брак. Ако причините за развода са били някакви пороци (пиянство), виновният е получавал право на друг брак, ако се освободи от тях. Ако някоя жена е забременеела, прелюбодеецът (ерген или вдовец) се е задължавал от църковната власт да встъпи в брак с “непраздната” жена.

В кодекса намираме доста сведения за нравственото състояние на българското население в Търновската епархия. Повечето бракоразводи са станали по вина на мъжа – поради лекомислено отнасяне към семейството, неуважение към съпругата и други пороци. Жената е била по-усърдна пазителка на семейното огнище, но при това големият брой бракоразводни дела сочи, че бракът не е бил смятан за сляпа съдба, която трябва да се понася безропотно цял живот. Свободолюбивият дух на епохата (църковна и революционна борба) е налагал мирогледа, че човек сам е ковач на съдбата си и че той е създаден за благоденствие, а не за черно тегло. На гореизтъкнатото гледище за брака се дължело, че мъж и жена сами не идвали до разбирателство и съгласие да се разделят, поради взаимни крамоли, неизлечима болест или недъгавост на едного от тях. Сравнително многото разводи, станали поради семейни раздори, показват, че българката не е била склонна безпрекословно да се покорява на мъжа може би поради слабо домашно възпитание, което облагородява нравите и приучва хората към дружелюбен живот. Българката е жадувала за щастие и се стреми да отстрани веригите на нещастния брак. Пороците на мъжа (побойничество, пиянство) не всяка е могла да понася. Някои съпрузи са нямали упорита воля да правят дълги усилия за взаимно вразумяване. Наистина редки са случаите на разводи след кратък брачен живот. Вижда се изобщо у българина и българката донякъде християнското търпение, което обаче не е спомагало всякога да се изгладят и примирят характерите на съпрузите, та имало разводи поради крамоли след многолетен съвместен живот, дори между второбрачен и третобрачна.

Имало нарушители на семейния морал – не само мъже, но и жени – поради бедност или полова невъздържаност. В няколко бракоразводни актове търновският митрополит мотивира своето решение с желанието си да предотврати опасността да падне младата жена. Особено са били изложени на тая опасност жените, чиито мъже дълго време са отсъствували. Някои от тях не

чакали развод, а заживявали незаконно, като дори добивали деца, и след това искали да узаконят своето съжителство. Случвало се такава млада жена да се предаде на блудство. В прелюбодеяние са изпадали също и жени, чиито мъже се намирили при тях. Срещали се нецеломъдрени безбрачни лица, мъже с наложници (в Търново скоро след Освобождението), не само мъже, а и жени пияници, бракове между роднини, имало заразени от венерична болест (Снегаров 1937: 9–10).

В нашето съобщение обект на изследване са бракоразводни документи, фиксиращи разводи през 40–70 години на XIX век в ареала на Търновската митрополия. Публикувани са от Иван Снегаров през 1936 г. в “Стария търновски църковен кодекс” и през 1937 г. в “Нов кодекс на Търновската митрополия”.

Погледнато статистически, повечето разводи са резултат от **продължителното отсъствие на мъжа от семейството**. Принудени да емигрират поради социално-икономически причини, българите отиват преди всичко във Влашко, Сърбия, Цариград и в други страни, за да осигурят прехрана на своята челяд. Привлечени от свободния начин на живот и многото развлечения, те забравят своите задължения и отговорности към семействата си. Жените са чакали 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, дори 14, понякога даже 20 години да се върнат мъжете им. Вероятно три години са се смятали за най-малък законен срок за чакане. Гладът и мизерията са карали жените да искат да се анулира брачният договор. Те са желаели да встъпят в друг брак, за да осигурят по-добър живот за себе си и за децата си.

В бракоразводно от 4 октомври 1847 г. четем, че “Жельо Илиев е обезчестил Пена и имал дете от нея. Той се оженил за Пена, но след 40 дни я напуснал. След шест години двамата били разведени по тяхно искане, като им било позволено да встъпят в втори брак. Жельо бил длъжен да дава по 15 гроша, месечно за детето до седмата му годишна възраст.” (Снегаров 1937: 34)

Свидетелство от 16 юни 1851 г. до митрополията разкрива, че Никола Тодоров от килифарските колиби Радковци се е оженил преди 6 години. “След като стоял при “стопанката си” 6 месеца, той забягнал в Цариград и до тоя момент нито ѝ се явил, нито ѝ изпратил “нещо харч” (Снегаров 1937: 120).

Удостоверение от 31 май 1854 година, написано в село Горна Оряховица и подписано от свидетелите: х. Теодор (чорбаджи), Марин Диму, Димитър Христов – шахат, свидетелства, че Стойко Тодоров Касапин от 5 години е излязъл от селото им и не е пратил никакви средства на жена си Неда Джурова. Поради петгодишното му отсъствие съпругата му получава позволение да се разведе и да се ожени за друг мъж. Бележка от 7 февруари 1856 г. позволява на Анастасия Минчова да се ожени за друг мъж, поради смъртта на първия ѝ съпруг Никола Киселкоолу бакалин. Петко Йовчюв Бабуччи и Колю Генчов Бабуччи от квартал Варуша от енорията на църквата “Св. Никола” свидетелстват, че Никола Киселкоолу е умрял на 27 октомври 1855 г. “на царска работа мюкереция в анадол на чамшир” (Снегаров 1937: 59).

Макар и по-рядко, причина за развода е отсъствието на съпругата. За такъв случай научаваме от Свидетелство-писмо от 12 януари 1856 г. Свищовски граждани съобщават на търновския митрополит: “че преди три години Елена е напуснала законния си мъж Крачун без никаква основателна причина и се намирала във Влашко. Ходил е много пъти да я вика да се върне, но тя не искала. Крачун иска да се ожени за друга и иска позволение от търновския митрополит.” (Снегаров 1937: 57)

Интерес представляват два документа, свързани с развода на Стана Недялкова от махала Ребровци и Никола Петков от махала Драгановци. Първият документ е свидетелство-писмо от град Елена от 14 февруари 1856 г. до търновския митрополит. В него Стана споделя своите теглила. Мъжът ѝ живее с нея само 6 месеца. Заминава в Сърбия с цел печалба и повече от 7 години не изпраща никакво известие и нито един обол. “Според съобщенията на дошли от Сърбия лица, той живеел там безпътно и нямал намерение да се върне в отечеството си и да заживее с жена си.” (Снегаров 1937: 60) Стана Недялкова моли да бъде разведена с първия си мъж, да ѝ се позволи сключването на брак с Георги Димитров от махала Дрент. Еленските свидетели молят митрополита: “ако допуска законът да даде развод на речената жена и за нейно успокоение и за избягване съблазните, които са възможни поради младостта ѝ.” (Снегаров 1937: 60) Вторият документ е бележка от митрополитски чиновник от 15 февруари 1856 година, в която се съобщава, че е издадено разводно на Стана Недялкова.

Документ за развод от 14 ноември 1856 г. на Стойко Ганчов от еленските колиби Равна (днес Веселина) и Стояна Маркова от Бадловци (може би е Бадевци) свидетелства, че съпругът отсъства шест години и не изпраща издръжка на семейството си. Той дава възможност на съпругата си да си опита късмета: “да се ожени за друг мъж.” (Снегаров 1937: 66)

В Писмо на архим. Теодосий от 2 юни 1856 г. до протосингела на Търновската митрополия се съобщава, че “Иван от “килифарюво” се венчал с Бона в първи “брак, после отишел на ябанъ” и след 7 години се върнал, но жена му се оженила за друг мъж в “рушчишката казаа.” Архим. Теодосий не му давал вула за друг брак, макар и да са го молили чорбаджиите, защото бил от друга епархия. Затова го изпратил при търновския протосингел. (Снегаров 1937: 62)

Свидетелство от 2 февруари 1857 г., подпечатано с турския печат на търновския митрополит Неофит, разказва за друга човешка драма. “Ганю Тодоров от с. Дряново е напуснал жена си от второ венчило Каля Ганюва и заминал в Влашко. След 4 години той изпратил на децата си Тодор и Тота по едно цванче и им писал да си земат “едно друго скритом от мащиха си” и да я напуснат.” (Снегаров 1937: 68) Подписаните свидетели молят да се даде разрешение на Каля Ганюва да се ожени.

В Писмо от 21 май 1857 г. до търновския митрополит Неофит се иска развод. В него се разкрива драмата на Йова, която 8 години чака да се върне

мъжът ѝ. Братята му го търсят в Цариград, но не го откриват. Те пъдят жената от къщата си, макар, че имала едно момиченце. “Подписаните молят владиката да позволи Тихо да “си прибере сиротата” (Снегаров 1937: 71)

Молба от жители на с. Дебелец от 20 август 1857 г. разкрива друга страна от живота на българите, изпълняващи различни повинности, свързани с турската власт и войска. Тригодишното отсъствие на съпруга, мобилизиран в турците, довежда до разтрогване на брака: “Преди три години Димитър Стоюв от с. Дебелец е заминал сас една кола в царския аскер какво то от сички те сила. Всичките негови другари се върнали вече преди три месеца. Много хора са казали, че е умрял. Жена му Стойка Стойнова, млада с четири деца, тръгнала в безчини патища. Искат дозволение да се ужени.” (Снегаров 1937: 73) В тази молба ние виждаме, че хората са загрижени за морала и поведението на съпругата и настояват за развод и последващ брак, който да съхрани семейните ценности.

Мария Христова от с. Горна Оряховица е изпратила на 12 ноември 1858 г. молба за развод до търновския владика: Тя споделя: “След една година и три месеци брачен живот, нейният мъж е заминал в Сърбия и от тогава не е изпратил на жена си нито пари, нито писмо, и тя не е знаела жив ли е или умрял.” (Снегаров 1937: 94)

Човешка мъка и мизерия прозира и в Свидетелство от Лясковец от 12 февруари 1859 г. до митрополит Григорий: подписаните явяват, че Минка Петрова, девет години не е получила “нито най сетня-та аспра” от мъжа си Моско Поннов” и е принудена поради голямата си сиромашия “да посегне днес вторий път за мъж”. (Снегаров 1937: 84)

Причина за развода на Рада от Кара Есен е, че “мъжът и като разбойник е бил хвърлен в затвора, а тя е прелюбодействала”. (Снегаров 1937: 41)

Сериозни причини за бракоразвод през XIX век са били: **неизлечими болести като физическа недъгавост, венерична болест, лудост и епилепсия.** Бракоразводно от 7 декември 1847 г. гласи: “Куна Минчу и Енчо Ангелу от с. Кара Иса, се развеждат с право да встъпи жената в друг брак, понеже мъжът страдал от епилепсия” (Снегаров 1937: 27)

Свидетелство от 3 януари 1856 г. разкрива нещастieto, което е споходило Сава Обретенов от махала Стайковци (с. Марян), който е женен от 20 години, а от девет години стопанката му Велика Цонюва от Руховци “се умопобъркала, ходела като пуйка”. (Снегаров 1937: 56) Съпругът обещава да ѝ определи една стая, да ѝ дава храна, докато е жива. Свидетелите го подкрепят, че той има нужда от “стопанка”, тъй като няма нито родители, нито сестри.

Бракоразводно от 28 януари 1856 г. се дава заради психично и физическо заболяване на съпругата: “Петър Вълканов от с. Недан и жена му Цона Ангелова се явили в митрополията и си дали “оставката”, понеже Цона не е могла да изпълнява съпругеските си длъжности поради душевна и телесна немощ. Мъжът е обещал да направи един “коптор”, гдето да живее жена му, и

да и дава до смъртта и всяка година по 200 оки брашно и сол, както и “харчлък” за свеци и сапун”. (Снегаров 1937: 58)

Съгласително от 20 януари 1858 г. ни прави съпричастни към заболяването на Бойка Иванова, която е живяла 32 години в законен брак с х. Димо от Лясковец. С този документ съпругът и съпругата стават брат и сестра. “Живеели много хубаво, обаче от 15 години насам тя осакатяла и не можела да чисти къщата на х. Дима. Понеже видяла, че няма вече той никаква помощ или надежда, тя и х. Димо станали брат и сестра, докато е жива, а пък тя му дала “воля” да си вземе друга “стопанка за да ми гледа каштата”. (Снегаров 1937: 77) При тези три различни случая виждаме, че болната жена остава в семейството на мъжа си и той ще се грижи за нейната прехрана. Днес разрешението на проблема за нас е странно. Но през XIX век то е било хуманно, отговаряло е на нравствено-етичните норми на патриархалното общество. Било е съзвучно с християнския морал и милосърдие и с нормите на българското обичайно право.

Свидетелство от жители на с. Млечово, Севлиевско, от 2 февруари 1859 г. касае развода на Мария Мичува и Найден Мичув, живущи съвместно от пет години. От четири години жената боледува, като съхнат ръката и кракът ѝ. След развода за нея ще се грижат майка ѝ и брат ѝ, а тя ще получи от мъжа си 1850 гр. гривни, сокай с накит, равен на 1000 гр.

В Спогодба за развод от 20 октомври 1866 г. виждаме, че брачното съжителство е невъзможно поради болестта на съпруга: “Иванчо Гергюв и Ламбуша Радюва от Дервент махала в Търново явяват, че се взели преди 2 години, но мъжът още от малък е страдал от “селиазмосъ”, без да обади за това “на стопанката си”. По тази причина те не могли да живеят “стопански”. (Снегаров 1937: 126) Казано на съвременен език, семейството не е могло да консумира брака и да има свое поколение.

От Спогодба за развод от 28 ноември 1866 г. научаваме, че съпругът е бил икономически емигрант в странство, където се е разболял от венерическа болест: “Тодор Апостолов и Райда Ненова от Долна махала (Търново) се взели преди 2 години на първо венчило, но понеже мъжът не могъл да храни жена си, след два месеца той забягнал в чужбина и хванал болестта “малефранца”. След година и половина се върнал при жена си, но тя като го видяла “фрегав”, заявила в митрополията, че не го иска. Също така и мъжът се явил в митрополията и двамата си дали “оставката от Бракосъчетанието си”, след като се издължили “до пара от помеждуси”. (Снегаров 1937: 127)

Две свидетелства от 7 май 1878 г. визират два развода поради заболявания на жените. В тях е записано изричното условие, че новата съпруга ще се грижи за бившата болна съпруга, а бившият съпруг ще осигури всичко необходимо за нейното съществуване. “Райка Боянова от Туркинча Дряновско, бидейки почти 3 години неизлечимо болна, позволява на съпруга си Христо Цанков от Махалата, живущ сега в Гвоздейка, Дряновско, да се ожени за друга,

но при условие, че втората му жена ще я гледа и задоволява с “нужните потреби, които са касаят за такава болна”. “Христо Цанков... е “принуден да вземе втора жена, за да му върши къщните работи, понеже жена му Райка Боянова от 3 години била със схванати крака и не могла да ходи, с условие че втората жена ще гледа първата му жена до живот. Сам той се задължава да ѝ дава храна, облекло и др. Ако не изпълни това условие, той ще брой на първата си жена 2000 гроша. (Снегаров 1937: 156)

Прелюбодеянието през XIX век се приема като изневеряване към светостта и чистотата на брака и се счита за голям грях. Съпрузите според обичайното право са си дължали взаимна вярност. Нарушаването на патриархалния семеен морал е било основателна причина за разтрогване на редица бракове. В Уверение от 7 юни 1856 г. четем изповедта на Елена Досюва от Свищов, която признава, “че е вършила прелюбодеяния и не може да спре тоя свой живот” за оправдание на който нямала какво да каже. Затова нейният мъж “волен е да си земни разделителна книга и да ма напусни”. (Снегаров 1937: 64)

Свидетели от с. Бяла-река изпращат на 11 януари молба до търновския митрополит Григорий. В нея те настояват Тота да се разведе, като изтъкват следните причини: “От две години мъжът е “по ябана”, а жена му, бидейки млада, живее неприлично и сега е непраздна, “днес оутре ще роди” и ако остане тѣй, “можи да последова друго поголямо зло”. Затова селяните молят владиката да ѝ позволи да встъпи в друг брак, “защото ще иди да си промени вярата.” (Снегаров 1937: 91)

Подобен е случаят, отразен в Писмо от Казанлък от 12 януари 1860 г. от поп Гордий до търновския митрополит: “Гана, дъщеря на Иван Шахолу, която живее безпѣтно и е станала непраздна от “люцкан маш” (чужд мъж), както тя сама изповяда” (Снегаров 1937: 97) Съпругът Теню не може да приеме прелюбодеянието на съпругата си, забременяла от чужд мъж, и получава разводно.

Грехът на съпругата разделя брачните партньори в Спогодба за развод от 27 юни 1862 г: “Петку Стоянов от с. Аплаково и Юца Стоянова от Търново, главно поради това, че жената била заловена в прелюбодеяние” (Снегаров 1937: 107)

От спогодба за развод от 27 юли 1864 г. разбираме, че Коста Йоану и Райда Кънова от с. Горна Оряховица прекратяват брачния си живот, защото: “повече не могат да живеят заедно поради срамното поведение на мъжа” (Снегаров 1937: 112) Какво е било поведението на съпруга, не разбираме, а днес можем само да гадаем.

Непрестанните раздори между съпрузите са съществена причина за анулиране на брачния договор. Съпругата е виновна, за да се даде Бракоразводно от 1 декември 1846 г.: “Развеждат се Панайот Стерю от Търново и Янка х. Мавроди поради лошия характер на жената с право да встъпят в втори брак.” (Снегаров 1937: 23)

Бракоразводно от 23 септември 1847 г. свидетелства за труден брак, за който вина носи конфликтната съпруга: “Никола Иванов от с. Джулуни и Станка Петрова от Козарово женени преди 4 години – мъжът във II брак, а жената в III – не могли да живеят в мир поради лошия характер на жената, която вече 10 месеци е живяла отделно от мъжа си. Двамата заедно се явили пред търновския митрополит и искали да бъдат разведени. Митрополитът много пъти ги е съветвал да се помирят, но те не са скланияли. (Снегаров 1937: 33). След взетите мерки съпрузите получават развод, тъй като “по-нататъшното мирно съжителство между тях не е възможно”. Мъжът получава право на III брак, а жената няма право според каноническото право на IV брак.

Бракоразводно от 7 август 1847 г. свидетелства, че брачната двойка Димитър Константинов и Кера Петрова са били заедно само четири месеца, но и този кратък срок е бил достатъчен да покаже, че “не могли да живеят в мир. Те заедно се явили пред митрополита и искали настойчиво по взаимно съгласие да бъдат разведени, като представили, че тяхното по-нататъшно съжителство е невъзможно. Като взел предвид това и да не се случи нещо по-лошо, търновският митрополит ги е развел и дал на всеки еднакво бракоразводно писмо, за да има позволение, ако искат, мъжът да встъпи във втори брак, а жената – в трети.” (Снегаров 1937: 31)

Бракоразводно от 10 декември 1847 г. доказва, че второбрачните партньори са били конфликтни личности, щом са изправени за втори път пред развод: “Цвятко Стоянов от Търново и Елена Стоянова от Арбанаси се развеждат поради крамоли между тях, с право на 3 брак.” (Снегаров 1937: 28)

В Спогодба за развод от 31 август 1864 г. четем “Петку Станюв от Чолак махалеси и Неда Пенчова от с. Дебелец са изповядали в митрополията, че поради раздори между тях не могат вече да живеят заедно и “сос взаимно соизволение ся отделят днес, според християнския закон”, като се издължили един към друг и нямали вече “да дират един от другий та нито пара”. На Неда е оставала само “една черница”, дадено ѝ било и момичето им Иванка със задължение да го гледа добре.” (Снегаров 1937: 113)

Молба на жители от с. Сухиндол от 5 май 1866 г. говори красноречиво за непреодолимите противоречия, стоящи между Димитра Лазарова и Радой Генов. В нея селските първенци настояват “Понеже се боят да не би от раздора на тези съпрузи да последва по-голямо зло в селото им, те молят владиката да ги разведе, “споре” закона на Церквата, за да мирясат те и селото ни.” (Снегаров 1937: 124)

Спогодба за развод от 20 юли 1866 г. ни прави съпричастни с друга човешка драма, разиграла се между съпрузите Христо Косовали и Анастасия Николова. Те са живели съвместно три и половина години, имат две дъщери: “но не могли да живеят в мир. Затова, след като се издължили помежду си и мъжът е взел голямото момиче Елена, а майката – малкото дете Теофана, те си дали “оставката от сопружеството”. (Снегаров 1937, 126)

Спогодба за развод от 28 януари 1867 г. слага точка на едногодишен кратък, но конфликтен брак. Съвместното съжителство на Тодор Колюв от с. Мусина и Станка Цанкова от с. Дичин е продължило “само 5 месеци“, и то зло”. (Снегаров 1937: 125)

Прави впечатление, че непрестанните раздори и неразбирателство между съпрузите са често срещана причина за развод. Опитите за сключване на втори и трети брак, който също не е сполучлив, показва, че трудните характери не успяват да се стиковат и в нов семеен коловоз.

Безчовечно отнасяне, злоупотреба с честта на съпругата и опит за убийство е причина църковните власти да анулират брака. Гана Жельова от чирпанското село Чатал-тепе получава Бракоразводно на 8 септември 1847 г. “с право за втори брак поради безчовечното отнасяне на мъжа и към нея” (Снегаров 1937: 32)

Селско писмо от 17 август 1856 г. от с. Калугерово разказва за издевателствата на съпруга над съпругата: “Свидетелите казват за Кънчо Игнатов, че 3–4 пъти пъдил жена си и я биел. Те много пъти му я завеждали, мъчили се да ги сдобрят, но не могли. Никой от тях “нема да стани кефил за него как не ще да я убие.” (Снегаров 1937: 65)

За злоупотреба с честта на съпругата и сексуална експлоатация свидетелстват Гръцки бележки от юли-декември 1860 г.: “Даден развод: 1) На Руса Стояну, понеже мъжът и Стойно от Търново я употребявал за търговия и като средство за разпътство по нейно настойчиво искане”. (Снегаров 1937: 101)

Бракоразводно от 22 септември 1864 г. разкрива истината за брака на Пенка от Ески Заара, която е женена от две години за Леонид от с. Низада Янинска епархия. “Няколко месеца след женитбата им, той почнал често да я бие и да прахосва техния имот.” (Снегаров 1937: 113). От документа научаваме, че този брак е изплетен от много лъжи. Истинското име на Леонид е Христодул Георгиу. Той не е лекар. Встъпил е в IV незаконен брак. Търновският митрополит разтрогва този лъжовен брак съгласно свещените канони и позволява на потърпевщата Пенка да встъпи безпрепятствено във втори брак.

Пиянството и прахосничеството и свързаните с тях неблагоприятни последиствия, свързани с невъзможност за изпълнение на съпругеските и родителски задължения, са били вземани предвид от църковните власти при даване на развод. Виновници са както мъже, така и жени.

Бракоразводно от 25 юли 1847 г. ни разкрива, че Елена Димитриу от с. Деирме дере, Пловдивско, има право да встъпи в брак, когато пожелае. Спрямо съпруга ѝ Жельо поп Теодору от Ески-Заара митрополията прилага превантивни мерки. Той може да встъпи в друг брак, когато се откаже от пиянството си (Снегаров 1937: 29).

Повод за издаването на Бракоразводно от 3 май 1848 г. на съпрузите Минко Славчу и Елена Йовану е “лошото поведение и пиянството на жената”. (Снегаров 1937: 35)

Порокът пиянство е причина да се даде развод в Отпустително писмо от 27 януари 1855 г. От него е обсебена също жена: “Търновският митрополит Неофит казва, че Елисавета Груюва, жена на Иванчо Христов от Къзанлък, била завладяна от страст на пиянство и в много безместни работи впаднала и неспособна на съпруга си станала, според писмените свидетелства на свещениците и по първите граждани от Къзанлък. Тя била съветвана много пъти да се остави от тая страст, но не е било възможно. Известена била патриаршията, излязло и патриаршеско писмо, за да се даде развод на Иванчо Христов, след като търновският митрополит вземе всички нуждни мерки за помирение. Повече от две и половина години са живели съпрузите разделени, обаче не е било възможно да се помирят.” (Снегаров 1936: 13) Отчаяното пиянство на съпругата, която вече не може да изпълнява съпружеските си задължения, да поддържа дома си и да се грижи за своето семейство, може да извика само съжаление. Виждаме, че митрополията е направила всичко възможно, дала е време и възможност на Елисавета Груюва да поправи своето поведение, но то е било невъзможно. В Утъкмително от 17 май 1856 г. Ел. Груюва заявява, че е получила от бившия си мъж Иван Христов 17 500 гр. срещу предбрачните и следбрачните ѝ дарове прикя и “нафака” (прехрана) за времето от раздялата им до развода и че с това тя е била доволна. (Снегаров 1936: 22)

В свидетелство от 6 февруари 1855 г. свидетелите са категорични: “Къню Минчу “ не е способен да храни дома си и че кисне по кръчмите, подписаните от Горна Оряховица изповядват, че съпругата му Малама има всичкото право да се разведе.” (Снегаров 1937: 50)

В заявление от 9 юни 1856 г. свищовски първенци горещо молят владиката да даде развод на Пеньо заради пиянството и блудството, от които жена му не може да се откаже. Въпреки всичко сторено от тях и поп Христо, се стига до развод: “Тя много пъти е била съветвана от първенците и от тамошния наместник на търновския митрополит иконом поп Христо, комуто е дала и писмено обещание, че ще върви по правия път. И съседите и са явили, че не е било възможно да се откаже тя от безпътните си дела. Ако Пеньо не бъдел разведен, той би се отчаял и би се случило нещо по-нередно, и жена му, ако се върне, винаги ще причинява безпокойство, както на мъжа си, тъй на съседите си, понеже тя пияна не знае какво прави.” (Снегаров 1937: 63) Нравственостичните норми на каноничното православно и българското обичайно право са били решаващи при разтрогване на брака и по най-хуманен начин се е процедирало с виновните и потърпевшите.

Севлиевски първенци изпращат на 7 октомври 1856 г. Писмо до митрополията, с което се иска развод от съпругата Христина поради тежкото пиянство, жестоките побои и заплахи на съпруга ѝ: “Илия Гунчов и Христюна “почти от 14 години, речи от когато са ся сочетале немаг согласие”. Мъжът, всякога пиян, биел жена си, която много пъти е бягала при майка си и братята си. Примирявали ги съседите, но “ден от ден са умножават безчинията му”,

“пролетес като дойде святый ловчу”, Христина се явила при него и му доказва теглилата”. Владиката “ги отечески поучи, и нареди за да са разделят 6 месеци, негли быха пак пожелали един за други, и заповяда му да са остави от пиянството, да ходи чинно, както другите хора”. Обаче Илия продължавал “както исперво, и още више, упий ся зема ножове, пушки, отхожда при нея ищи сос сила да я закара, иска да я убие”. Първенците са увещавали “невестата” да се върне при мъжа си, но тя казала “чи ѝ стигнало 14-годишно теглило, чи си е починала и не отхожда, казва с сила акома пратите, убивамся, утравям са, не дай боже потурчямся, както щети.” Устно ще “докажи ...попа Недялко”. (Снегаров 1937: 66) Виждаме, че църквата е направила необходимото за помиряване на двете страни. Явно чашата на търпението е преляла, за да изрече Христина съдбовните фрази, че ще се убие, ще се отрови и даже ще се потурчи, но няма да се върне при пияницата Илия, който издевателствал над нея.

На 18 май 1859 г. Иванка изпраща молба за развод до най-висшата църковна инстанция – цариградския патриарх Кирил. В нея се разказва за всички теглила, мъки и унижения, които е преживяла заради пиянството на съпруга си. Тъй като жената не е получила развод от търновския митрополит Неофит, тя се принуждава да моли за развод главата на православната църква – патриарх Кирил: “Иванка, дъщеря на х. Йоан Петку Манафов от Габрово, била оженена на 9 януари 1845 г., на 14-годишна възраст, за Никола Георгиу Рашеев. Мъжът толкова бил завладян от страстта пиянство, че пропилял бащиното си наследство, отнасял се зле към жена си, не е отивал в църква дори през господските празници, не се причащавал. Щом ставал от сън, той треперел и не се успокоявал, докато не пиел веднага. Не можейки да търпи това положение, Иванка е избягала при баща си заедно с детето си, което в 1859 г. било на четири и половина годишна възраст. Родителите ѝ по всякакъв начин се мъчели да повлияят на своя зет да се поправи. Също и търновският митрополит Неофит е заповядал на своя наместник в Габрово да събере местните първенци и да съветват Никола Рашеев, обаче последният не се поправял и след бягството на жена му той дори е продал дюкяна и др. имоти.

Иванка се обърнала с молба за развод до наместника на търн. Митрополит Неофит, Иларион Ловчански, който ѝ позволил да живее отделно от мъжа си, докато се върнел титулярът Григорий, осведомен обстойно от габровските първенци, е позволил раздялата им, но не им давал развод. Поради това Иванка моли патриарха да я разведе от Никола Рашеев, от когото вече 2 години и 2 месеца живее отделно в бащината си къща.” (Снегаров 1937: 95) В този случай виждаме как пиянството разрушава материалните и духовни устои на семейството и е причина за унищожаване на брака.

Свидетелство на търновски първенци от 23 август 1859 г. пространно описва друга човешка драма и безуспешните опити на Търновската община да спаси едно семейство: “Петър П. Гюмюшоглу и стопанката му Аника, дъщеря на Маргарит Паскальов, венчани в 1852 г., не живеели добре помежду

си през своето 7-годишно съпружество поради пианството на мъжа. Представили се няколко пъти пред “долуподписаните представители на Търновската община”, съветвали ги “толкос пъти” – Петър да се поправи, а Аника да се помири с него – но Петър не се отказал от “реченната страст” и нямал средства да прехрани жена си. За да не би жената като млада да “наруши чест та си”, представителите молят “всечестния митрополит да благоволи на разделението им и освобождението на жената, по церковному уставу.” В Бележка се цитира решението за развод: “Понеже мъжът Петър Гюмушоглу е паднал в гибелната страст пианство, пропилял е имота си и не се грижи за дома си и вследствие на това съпругата му Аника е прекарала крайна душевна опасност, то за да не стане нещо по-лошо, както се случва при отчаяние, тези лица бидоха разведени въз основа на горното официално свидетелство.” (Снегаров 1937: 94)

От бракоразводно от 1 август 1864 г. научаваме, че Дончо Смилов от с. Мъглиж, Казанлъшко, е получил разделително писмо и може да си вземе втора стопанка. Причината за развода е десетгодишното пианство на Станка Дончева, “паднала в голямо разкошество пианство и в други безчинията”. (Снегаров 1937: 112)

Половата неспособност на брачните партньори според каноническото право е съществена причина за разтрогване на брачния съюз. Продължението на рода е една от важните функции на брака през XIX век. Когато съпрузите нямат полови отношения, брачните отношения са нарушени и трябва да се прекратят. През 1862 г. е даден развод на “Къна Симеон и Симеон Теодору от с. Мурад-бей, понеже мъжът не е могъл да изпълнява мъжките си задължения, според изповедта на същия”. (Снегаров 1937: 103) Импотентността на съпруга е виновна за краха на този брак.

В бракоразводно от 26 февруари 1866 г. съпругът Петър споделя, че две години след сключването на брака, той не е бил консумиран, поради гинекологично заболяване на съпругата му: “Още от начало той е видял, че жена му е страдала от някаква неизлечима телесна болест в детеродните органи, и поради това не е могъл да има полово общение с нея. Мъжът е поискал развод. Търновският митрополит е подложил жената Бойка на преглед от две почтени и достоверни жени-акушерки, които я прегледали внимателно и са изповядали пред владиката с страх Божи, че Бойка още от рождение страда от недъг в детеродните органи, та съвсем не е възможно телесно съединение с мъж. Въз основа на уверенията на речените опитни жени и понеже мъжът е отказал да живее по-нататък с Бойка, митрополитът ги развел, за да не се случи нещо лошо.” (Снегаров 1937: 120)

Спогодба за развод от 22 юни 1866 г. разкрива, че бракът на Христо Илиев от Тънки рът, Бебровско, и Кина Радюва от Търново, продължил четири години, бил непълноценен. Съпрузите споделят откровено в Търновската митрополия, че “още първият ден не могли да живеят “любовно” и след много

съветвания (от страна на митрополията), не е било възможно да се примирят.” (Снегаров 1937: 125)

Когато вече няма чувства и разбирателство между партньорите, се стига до Спогодба за развод от 22 юли 1866 г.: “Трифон Цветков и Стояна Братоюва от Търново се взели преди 16 години, но от три години насам са истинали един към друг. Много пъти са идвали на съд в митрополията... ходили и в турското правителство, което ги изпратило с запитие в митрополията, гдето двамата дали “оставката си от сопужеството си”. (Снегаров 1937: 125)

Причината за разтрогване на брака на Генчо Марков и Мариора Крастюва от Търново са също охладнелите чувства след 11-годишен съвместен живот. В Спогодба за развод от 25 юли 1866 г. четем: “живели добре 7 години, но от 4 години насам са истинали един към друг. Много пъти са се съдили и една година са стояли разделени... но не било възможно да живеят “на едно стопански”. След като се издължили и не останало да дирят един на друг нито една пара, и двамата са поискали “оставката си от Бракосочитание”. (Снегаров 1937: 126)

В Решение за развод научаваме за проблемите на съпруга: “Като се представи на Св. Митрополия Дончу Пенчев от село Моргазли, исповедува какво като се ужени сос Друма Начова от истото село не може никак да исполни мужескии му към нея должности и понеже от това ся унищожава намерението на св. Бракау за това ся реши разделението им.” (Снегаров 1937: 107)

Причина за разтрогването на брачния съюз на Радню Стойков от еленски колиби Миланкините и Донка Недюва от Мийковци е човешка трагедия, разиграла се в Еленския Балкан, за която е виновна съпругата: “жената не е способна да струва длъжностите сопужески, като изгорила две свои деца”. (Снегаров 1937: 68)

В бракоразводно от 16 февруари 1854 г. научаваме, че съпругата е виновна за развода на брачната двойка от Ески Захара – Димитрий Георгиев и Пена Минчова: “която не била възможна да изпълнява сопужески те должности ради различни причини и многожды явивше ся на съд и двама та и най после и пред почтенейшы те чорбаджии съдиха са и потакмиха са за сички те помежду им разницы, и искаха и двамата своеволно един от другий распряжение. И на основание то на тези доказателства издаде ся това изъвяляюще какво реченный Димитрий Георгиев е распряжен от жена та си Пена Минчова, странен и отчужден, никаква брачна смеса нема с нея. Темже и дава мя са това писмо за оуверение и назначава са това деяние в Кодикса на священната митрополия Терновска.” (Снегаров 1937, 45)

В голяма част от бракоразводните документи се съобщава, че се дава срок за помирение между развеждащите се страни с цел запазването на брака и чак тогава се пристъпва към унищожаването му. В Бракоразводно от 18 януари 1858 г. разбираме, че временната раздяла не успява да помири съпрузите и се стига до разтрогване на брака. “Никола Иванов от Кара-есен и Саба

Драганова от Чаир-къой (днес Прохлада) Разградско, дошли “на митрополи”. Саба е казала “много лоши причини”, поради които не е искала мъжа си. Стояли три месеци разделени. Обаче Никола пак е правел на жена си “много лоший и безъчини работи и противни на човечеството”. След толкова още месеци те пак се явили в митрополията и двамата си поискали “разводителните писма”. Дадени им били тези писма, след като те си разделили нещата “и не остана един от други помежду си нити една аспра”. (Снегаров 1937: 77)

През периода 1856–1857 има документи за развод на брачни двойки, които са били в роднински отношения: “Минка Русюва от Ново село и Ради Радюв от Кесарово поради родство; Райко Калчов от еленски колиби Върлювци и Рада Добрюва от Стойчювци поради кръвно родство VI степен (пояс); Иван Семков от с. Юрлемиш, ески-заг. каза, и Нейка Славова от “касаба та Ески-Загара”; (Снегаров 1937: 68) Тези бракове са били анулирани тъй като вероятно при тяхното сключване новобрачните са си послужили с измама: “Няма сведения в кодекса за всичките степени на родство, при които се забранявал бракът, но Търновската митрополия, сигурно е следвала правилата на Цариградската църква.” (Снегаров 1937: 4)

Четвъртият брак е незаконен според каноническото право. В бракоразводно от 23 октомври 1885 г. пише, че: “Кънчо Минчу от Габрово бил разведен, понеже с измама е встъпил в IV брак”. (Снегаров 1937: 42)

Според Новия кодекс след развода съпругът е длъжен да върне на съпругата си нейните предбрачни дарове и всичките ѝ вещи (прикя, зестра), пари и имоти. Духовната власт е искала от развеждащите се съпрузи “писмено уверение, че взаимно си изравнили сметките.” (Снегаров 1937: 6) В свидетелство от 18 март 1856 г. от Свищов Елена Николова уверява свидетелите, че взема от бившия си съпруг – Костандин Маринов – всичките свои пари и няма да търси нещо от него.

Бракоразводно от 4 април 1854 г. свидетелства, че развеждащите се Никола и Мона от село Калугерово са “изплатили един на друг всички искания в пари и дрехи”. (Снегаров 1937: 46)

В Удостоверение от 17 февруари 1854 г. надлежно и подробно са описани всички вещи, които ще получи бившата съпруга от бившия си съпруг – Петко Колюв: 11 мацари, 30 пошови, 2 язми, 2 бохчалъци, 1 чевре шито и дадените му на заем 20 гр. и 130 гр. “за иждивение”.

В Спогодба от 20 ноември 1855 г. Никола Георгиев и Теодора Рачова от Арбанаси съобщават, че след развода са се разбрали и няма да дирят един от други нищо от едно до хиляда.

Свидетелство, датирано на 29 декември 1874 г. от търновски жители от енорията на църквата “Св. Никола”, съобщава, че “Елисавета Иванова от същата енория преди 2 години си взела от мъжа си Георгий Петков зестрата 3000 гроша “според хюкюмата” и своите вещи “според Антидолото”: 2 сандъка “димирлияни”, черга “три плата”, 1 “фистан вет”, 1 кужуфчи вету”, 3 чаршафа.

От тогава мъжът е заминал “по работата и 29 месеца не е потърсил жена си.” Дадено и било това свидетелство “за да и послужи както прилича.”

В спогодбите се вижда как се уреждат имуществените и парични отношения след развода. Те са запечали архаичния стил на XIX век и някои от тях днес звучат дори комично: “утакмиха ся от игла до конец и ся напустнаха своеволно”, “дадоха си оставката от съпружеското си сношение” (№ 265),... или по български и турски “и си зех аладжак бир тамам”, “и си потакмихми от идни до хиляди от хиляди до идно” (№ 114), “и ни остана да дирят един от друг нити една аспра, станаха ибра-иска” (№ 265), няма да взима “нито едно дукато” (№ 173), или “нито обол” (№ 232), “няма веке ни пара да ся земе или да ся даде (II ч. № 11). (Снегаров 1937: 13)

От документите, публикувани в Стария и Новия Търновски кодекс, свързани с регистрираните разводи в рамките на Търновска епархия, можем да изведем следните изводи: в повечето разводи виновен е бил мъжът, а в по-малко – жената. Мъжът е бил по-малко отговорен към своите семейни задължения. Жената е била крепител на семейството и рода, на най-добрите християнски добродетели. Голяма част от бракоразводите се дължат на продължителното отсъствие на съпруга и невъзможността да осигури средства за съществуването на семейството. Неизлечими болести като физическа недъгавост, венерични болести, епилепсия, гинекологични заболявания също са причина за развод. Прелюбодеянието на мъжа или жената е в разрез с патриархалния български морал и затова се пристъпва към развод. Непрестанните раздори между съпрузите са прекратявали немалка част от браковете. Пиянството и прахосничеството и всички неблагоприятия, свързани с тях, са били пречка в брачния живот. По-малко са били разводите заради импотентност на съпрузите. Незаконните бракове, сключени при роднински отношения, и IV брак се срещат по-рядко и се анулират. Малко са разводите, получени след краткосрочен семеен живот. Българката години наред се примирява и не се решава да иска развод. Повечето бракове са разтрогвани след дългогодишно съжителство.

Разводът през XIX век е бил законният начин да се преодолеят неразрешими проблеми, възникнали между съпрузите. До него се е стигало, след като роднините, съгражданите и църковните власти са използвали всички възможности за запазване на каноничния брак. Разводите не са били често явление. За тях не се говори открито. Те са табу, пазят се в тайна. Възрожденският патриархален морал не ги одобрява. Те са били последната мярка. Патриархалното българско общество е държало на здравия семеен морал и християнските добродетели и нравствено-етични ценности.

Темата за развода през XIX век предоставя сериозна изворова информация за юристи, философи, социолози, етнологични, културолози и други. Тя може да бъде база за бъдещо сравнително изследване на “феномена” развод през XX и XXI век.

ЛИТЕРАТУРА

Андреев, 1979: Андреев, М. Българското обичайно право. С., 1979.

Бобчев, 1927: Бобчев, Ст. Черковно право. С., 1927.

Снегаров, 1936: Снегаров, Ив. Старият Търновски църковен кодекс. – В: Годишник на Софийския университет, VI, Богословски факултет. С., 1936.

Снегаров, 1937: Снегаров, Ив. Нов кодекс на Търновската митрополия. – В: Сборник на БАН, кн. XXXI, С., 1937.